

BÁRD KÁROLY

Történelmi igazságtétel – Ötven évvel az Eichmann per után

1. A „történelmi” per fogalma és a történelmi perek kapcsán felvetődő jogi és nem jogi kérdések

1960. május 23-án *Ben Gurion* miniszterelnök a Knesszetben bejelentette, hogy a náci főbűnös, *Adolf Eichmann* Izrael területén van és rövidesen bíróság előtt felel tetteiért. A tárgyalás 1961. április 11-én kezdődött és a kommentátorok szerint *Gagarin* űrrepülése mellett az *Eichmann* per állt a nemzetközi közvélemény érdeklődésének középpontjában. A jeruzsálemi körzeti bíróság által kiszabott halálbüntetést 1962. május 31-én hajtották végre, *Eichmann* földi maradványait nemzetközi vizeken a Földközi-tengerbe szórták, hogy sírhelye vagy a felségvíz országa, ne szolgálhasson zarándokhelyként.

A per ötvenedik évfordulóján érdemes – a nemzetközi büntetőjogban bekövetkezett változások tükrében – ismét elemzés alá venni a jeruzsálemi bíróság eljárását, ítéletét és általában a „történelmi perek” anatómiáját. A dolgozatban számba veszem az *Eichmann* perben, illetve az annak kapcsán felmerült jogfilozófiai, jogdogmatikai kérdéseket és röviden vázoló, hogy ezekre milyen választ ad, milyen megoldást nyújt mai állapotában a nemzetközi büntetőjog.

Előrebocsátom, a „történelmi per” kifejezést sajátos értelemben használom. Hagyományosan a történelmi perek körébe azokat a bírósági tárgyalásokat és ítéleteket szokták vonni, amelyeket történészek, írók részletesen tárgyaltak, és amelyek ismeretében tisztább képet kapunk egy korszakról, annak társadalmáról vagy szellemi világáról. Ilyen a sokak által elemzett *Szókratész* vagy *Jean d’Arc* per, a *Dreyfus* vagy nálunk a tiszaezlári per, *Giordano Bruno* és *Galilei*, a salemi boszorkányok vagy *John T. Scotes*, az 1925-ben zajlott „majom per” vádlottjának pere. A „történelmi perek”, illetve bírósági döntések közé szokás sorolni azokat is, amelyek jelentős változást idéztek elő egy nemzet, egy kontinens vagy akár a nemzetek közösségének életében. Ilyen az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának a *Brown v. Board of Education* ügyben hozott döntése, amelyben kimondta azon állami törvények alkotmányellenességét, amelyek alapján külön iskolákat hoztak létre a fekete és a fehér tanulók számára. Történelmi per a náci főbűnösök ellen folytatott nürnbergi per. Az ott ismerte-

tett dokumentumok a történetírást is szolgálták, mert, ahogy *Thane Rosenbaum* írja: „az ítélet számít, de számít az emlékezet is.” Márpedig a per a fiatal korosztálynak bemutatta, hogy „mi történt, hogyan történt és azt is, hogy miképp válaszolt a világ „a náci gonosztevőkre.”¹ Kétségtelen, hogy ebben az értelemben az *Eichmann* per is „történelmi per.” Jelentős mértékben alakította a zsidóság viszonyulását történelmének legsúlyosabb katasztrófájához, „kollektív terápiás funkciót teljesített”: hatására a holocaust rejtélyes, fájdalmas traumából intézményesített nemzeti emlékké alakult, és az izraeli identitás lényeges elemévé lett.² Kommentátorok szerint a per komoly változást hozott a pszichiátria és a pszichológia tudományában és gyakorlatában is.³ *Hannah Arendt* tudósításai, illetve *Eichmann Jeruzsálemben* címmel megjelent könyve újraindította a vitát a totalitarizmus és a gonosz természetéről.⁴

A dolgozatban azonban „történelmi perek” alatt olyan pereket értek, amelyeket a legsúlyosabb, államilag kitervelt vagy támogatott, tömegesen elkövetett és a nemzetközi közösséget is támadó bűntettek miatt folytatnak, azokkal szemben, akik e bűntettekért elsődleges felelősséggel tartoznak. A történelmi perekben elbíralt bűntettek – a népirtás vagy az emberiség elleni bűntettek – nemzetközi jellegük okán szerepelnek azon bűncselekmények között, amelyekre a római diplomáciai konferencia döntésével 1998-ban életre hívott Nemzetközi Büntetőbíróság (a továbbiakban: NBB)⁵ hatásköre kiterjed. De az ilyen bűntettek elbírálására jogosultak a NBB Statútumának (a továbbiakban: Statútum vagy NBB Statútum) el-

¹ ROSENBAUM, THANE: *Essay: The Romance of Nuremberg and the Tease of Moral Justice*. *Cardozo Law Review* 2006/2, 1734. p.

² SEGEV, TOM: *Die zwei Gesichter des Eichmann Prozesses*. www.nahost-politik.de/israel/eichmann.htm

³ STERN, JUDITH: *The Eichmann Trial and its Influence on Psychiatry and Psychology*. *Theoretical Inquiries in Law* 2000/7, 393–428. p.

⁴ ARENDT, HANNAH: *Eichmann Jeruzsálemben*, Budapest, 2001. Az *Arendt* bírálók közül egyesek azt vetik a filozófus szemére, hogy egyszerűen félreértelmezte a tényeket, amikor pusztán fogaskerékként ábrázolta *Eichmann* a náci gépezetben, a gonoszt pedig banálisnak, triviálisnak tüntette fel. Ld. CASSESE, ANTONIO – BACH, GABRIEL: *Eichmann: Is Evil so Banal?* *Journal of International Criminal Justice* 2009/7, 645–652. p. Mások szerint *Arendt* a „gonosz” téves felfogásából indult ki, abból, hogy a „gonosz” nem lehet „nagy”. Kétségtelen, hogy a könyv alcíme is tükrözi *Arendt* felfogását: a gonosz jelentéktelen, hétköznapi, nincs benne semmi nagyság, és *Eichmann* valóban középszerű, örülten normális kisemberként jelenik meg a könyvben. *Arendt* nyilván hatott, ahogy tanítómestere *Karl Jaspers* értékelte a náci bűnösöket. *Jaspers*, egy 1946 októberében *Arendt*nek írt levelében bírálja *Arendt*et, amiért azt írta, hogy, a náci rémtettek nem foghatók fel „bűntettekként”. „Nem értek egyet nézetével – írja –, mert az olyan bűn, amely meghaladja a büntetőjogi bűnösséget önkéntelenül „nagyságként” – sátáni nagyságként tűnik fel. Márpedig ez egyáltalán nem helytálló a náciakra, akárcsak az a beállítás, amely *Hitlert* „démoniként” tünteti fel. Szerintem ezeket a dolgokat totális banalitásukban, prózai trivialisításukban kell látni, mert ez jellemzi ezeket igazán. Baktériumok előidézhetnek járványokat, amelyek egész népeket elpusztítanak, de attól még nem lesznek mások csak baktériumok.” KOHLER, LOTTE – SANER, HANS (szerk.): *Hannah Arendt Karl Jaspers Correspondence 1926–1969*, New York-San Diego-London, 1992. 62. p. E felfogással szembe megy *Heller Ágnes*, aki szerint „az az *Eichmann*, aki a jeruzsálemi bíróság előtt állt, nem ugyanaz az *Eichmann*, aki, mikor eljött az ideje, éleselméjűen, kitartóan, ravaszul és ötletesen hajtotta végre a magyar zsidók deportálását. (...) Már nem rettegtek tőle, már nem vonzott senkit. (...) A legtöbb gonosz ember banálissá válik, mihelyt ereje oda. Ebből azonban nem következik, hogy a Gonosz banális.” HELLER ÁGNES: *Általános etika*, Budapest, 1994. 212–213. p.

⁵ *Rome Statute of the International Criminal Court (A Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma – továbbiakban: NBB Statútum)*, UN Treaty Series vol. 2187, no. 38544. Magyarország még nem hirdette ki a dokumentumot.

fogadását követően felállított hibrid vagy nemzetközi jellegű bírói testületek is. Ilyen például a kosovói háborús és etnikai bűntettek ügyében eljáró bíróság, vagy a Kelet-Timorban az ún. súlyos bűntetteket (háborús bűntettek, emberiség elleni bűntettek, népirtás, az 1999. január 1. és október 25. között elkövetett gyilkosság, nemi erőszak és kínzás) tárgyaló két nemzetközi és egy kelet-timori bíróból álló tanács. Természetesen a nemzeti bíróságok sincsenek elzárva az említett nemzetközi bűntettek elbírálásától. Sőt, a Római Statútum a nemzeti bíróságoknak ad elsődleges joghatóságot: a preambulum hangsúlyozza, hogy a NBB joghatósága kiegészítő jellegű. Ennek megfelelően a NBB akkor „fogadja be” az ügyet, ha a joghatósággal rendelkező állam nem hajlandó vagy nem képes eljárni.⁶

A második világháború utáni fejlődés eredményeképpen a „történelmi perekben” ítélező bíróságokat – erről később részletesen szólok – számos feladat ellátásával bízták meg. Ma elvárják tőlük, hogy teljesítsék a megtorlás funkcióját, a bűnösök megbüntetését, a jóvátételt, hogy segítsék az áldozatokat abban, hogy visszanyerjék méltóságukat. Elvárják azt is, hogy e perek hozzájáruljanak a társadalmi átalakuláshoz és a megbékéléshez, valamint hogy a múlt eseményeit rögzítsék a jelen és a jövő nemzedékeinek okulására. Az *Eichmann* per ebben az értelemben a „történelmi perek” „előfutára, illetve lényeges lépcsője az említett fejlődésnek.”⁷

Az *Eichmann* per kapcsán számos – a tudományt és a gyakorlatot egyaránt foglalkoztató – jogi kérdés vetődik fel. E kérdések zöme már a nürnbergi perekkel összefüggésben felmerült. Nem véletlen, hogy *Hannah Arendt* is részletesen kitér az *Eichmann* perről írt, már említett könyvében a nürnbergi perek felvetette jogfilozófiai, jogelméleti kérdésekre. Az első, az alapvető kérdés, hogy kezelhetők-e egyáltalán a jog eszközével az államilag szponzorált, végrehajtott mézszárlások, illetve, hogy van-e egyáltalán bármiféle hozadéka a tömeggyilkosok perbe fogásának.

A nürnbergi per kapcsán is felvetődött a joghatóság problémája: kit illet a büntető hatalom, kinek van joga büntetni? Nürnbergben ez úgy merült fel, hogy a háborúban győztes államoknak van-e felhatalmazásuk a nemzetközi jog alapján a vesztesek felett ítélező törvényszék felállítására,⁸ illetve, hogy eljárhat-e egyáltalán egy nemzetközi bíróság a náci bűnösök felett, vagy ez a jog azokat az államokat illeti meg, amelyek területén a bűncselekményt elkövették, esetleg az ún. passzív személyi elv alapján azokat az államokat, amelyeknek polgárai voltak az áldozatok.

Az *Eichmann* perben a joghatóság kérdése egyrészt úgy merült fel, hogy ítélezhet-e Izrael, azaz egy olyan állam, amely a szörnyűségek idején nem létezett és amely sem a területi elv, sem a passzív személyi elv alapján – ha azt az állampolgárságra korlátozzuk – nem került kapcsolatba a rémtettekkel. Másrészt, éppen fordítva, mint Nürnbergben, a kérdés úgy

⁶ NBB Statútum 17. cikk 1. a.

⁷ ROUSSO, HENRY: *Thoughts on a Historic Trial. Dossier d'histoire du temps présent presented by ROUSSO, HENRY – THÉOFILAKIS, FABIEN*, 2011/6, 10–11. p.

www.archive.org/stream/EichmannNoOrdinaryDefendant/Eichmann_no_ordinary_defendant_hrousoo_and_fth_eofilakis#page/n0/mode/1up.

⁸ LIPPMAN, MATTHEW: *Crimes against Humanity*. Boston College Third World Law Journal 1997/spring, 238. p.

vetődött fel, hogy a per idején a nemzetközi jogban már elismert emberiség elleni bűntettek elbírállhatók-e egyetlen állam által, vagy pedig, mivel e bűntettek a nemzetek közössége ellen irányulnak, mindenképp nemzetközi bíróság elé utalandók. E dilemma elvezet az univerzális joghatóság elvéhez.

A történelmi perek sajátosságának kérdése ugyancsak felvetődött már a nürnbergi perek kapcsán, ám ezt részletesen az *Eichmann* per idején, illetve azt követően tárgyalták az elemzők. Az első kérdés az, hogy a történelmi perek hivatottak-e más feladatot is ellátni, mint az „átlagperek”, amelyekben „pusztán” azt kell tisztázni, hogy a vádlott egy, a jogban pontosan körülírt tényállást megvalósított-e vagy sem, terheli-e személyes felelősség a bűntett elkövetéséért. Így például többen vallják, hogy a történelmi perekben módot kell adni az áldozatoknak illetve azon csoport képviselőinek, amelyhez az áldozatok tartoztak, hogy narratívájukat előadhassák.

Ugyancsak kérdés, hogy a történelmi pereket ugyanolyan szabályok szerint kell-e lefolytatni, mint a „köztörvényes” bűncselekmények miatt indított eljárásokat. Kell-e szigorúan ragaszkodni a *nullum crimen* elvéhez vagy a történelmi perekben a természetjog diktálta elvek követendők? Kell-e tisztelnünk a személyes felelősség elvét vagy a bűntettek kollektív jellegére figyelemmel az elv lazítható?

A dolgozatban ezeket a kérdéseket taglalom és bemutatom, hogy a nemzetközi büntetőjog mai állapotában milyen válaszokat ad e kérdésekre. A NBB Statútumát veszem alapul e kérdés megválaszolásához, de figyelemmel leszek, ahol szükséges a nemzeti jogokra illetve más nemzetközi bíróságok joggyakorlatára is.

2. A „történelmi perek” szükségessége és sajátosságai

Kezelhetők-e egyáltalán a jog eszközeivel az államilag kitervelt és végrehajtott legszörnyűbb jogtalanságok? Szükségesek-e „*Systemkriminalität*” vagy „*Regierungskriminalität*” körébe tartozó bűntettek megtorlására a perek? A nürnbergi törvényszék felállítását megelőzően *Sztálin* felvetette 50.000 német vezető és hivatalnok sommás kivégzését és kezdetben sem *Churchillnek*, sem *Rooseveltnak* nem voltak ezzel szemben aggályai.⁹

Tom Segev az *Eichmann* per kapcsán azt írja, hogy a Mossad ügynökök akár meg is ölhették volna *Eichmann*t.¹⁰ A tárgyalást megelőzően is volt olyan vélemény, hogy nincs szükség a perre. Ez nyilván arra vezethető vissza, amit *Arendt* a háborút követően *Jaspersnek* írt egyik levelében rezignáltan megállapított: a tömeges, nagy kiterjedésű, államilag kitervelt és végrehajtott mézárások egyszerűen szétfeszítik a jogintézmények kereteit. Az ilyen tettekre nincs megfelelő szigorú büntetés. Ahogy írja: „természetesen felakaszt-

⁹ TURLEY, JONATHAN: *Transformative Justice and the Ethos of Nuremberg*. Loyola of Los Angeles Law Review 2000/1, 661. p.

¹⁰ SEGEV: *Die zwei Gesichter des Eichmann Prozesses*.

hatjuk *Göringet*, de ez teljesen inadekvát. Az államilag végrehajtott mérsárlások nem hasonlíthatók össze az előre kitervelt gyilkossággal.”¹¹

Ugyanezt fogalmazza meg *Eichmann* bünei kapcsán *Gershom Sholem* rövid írásában, amelyben azon elmélkedik, hogy mi lehet a hatása annak, hogy a per *Eichmann* felakasztásával végződött. Ezt írja: „az emberi társadalom törvényei alapján nem lehet kellőképpen megbüntetni *Eichmann* tetteiért.”¹²

A főbűnösök sommás kivégzése közvetlenül a háborút követően talán lehetett volna alternatívája a nürnbergi pereknek, de feltételezem: 1961-ben a nemzetközi emberi jog és a nemzetközi humanitárius jog alapján mindenkit megilletett az a jog, hogy büntetőjogi felelősségéről bíróság ítélkezze, olyan perben, amelyben a védekezéshez szükséges biztosítékok érvényesülnek.¹³

Az *Eichmann* per kapcsán is felvetődött az a kérdés, hogy egyáltalán mire való a per. Egy „átlag” büntetőeljárásban a válasz egyszerű: a vád alá helyezett személy terhére rótt tények helytállóságának megvizsgálása, az egyéni felelősség, bűnösség eldöntése és a büntetés kirovása, ahogy a büntetőjogászok fogalmazzák: a büntető igény érvényesítése. Ez olyanra egyértelmű, hogy a magyar Alkotmánybíróság az Országgyűlés második igazságtételi kísérlete kapcsán, amely az eljárás lefolytatását, de a büntetés kiszabásának törvényi kizárását helyezte kilátásba a már elévült bűncselekmények esetében, ki is mondta: „visszaélés lenne az állam büntető hatalmával, ha a büntetőeljárás szükségképpen jogkorlátozó eszközrendszerét a büntetőjogi felelősségre vonás célja nélkül alkalmazná. Amennyiben a büntetőeljárás ténylegesen létező büntető igény hiányában is folytatható lenne, úgy a formailag még oly törvényesnek látszó eljárás (...) is alkotmányellenessé válik, mert az Alkotmányban rögzített más, fontos alapjogok korlátozásának sem alkotmányos, sem büntető anyagi jogi célja és értelme nincs.”¹⁴

Márpedig az *Eichmann* perről tájékoztató *Die Zeit* tudósítója szerint a per nem *Eichmannról* szól, ahogy írja: „Ez a per *Eichmann* nélkül is lefolytatható lett volna.”¹⁵ Állítólag *Ben Gurion* sem érdekelte *Eichmann* személye, hanem csak maga a per, *Tom Segev* szerint azt mondta: „Nem a büntetés a lényeges, hanem az a tény, hogy a perre sor kerül, és pedig itt Jeruzsálemben.”¹⁶

¹¹ KOHLER – SAHNER 1992, 54. p.

¹² SCHOLEM, GERSHOM: *On Sentencing Eichmann to Death*. Újra nyomtatva In: *Journal of International Criminal Justice*, 2006/9, 859. p.

¹³ Az 1949. évi genfi konvenció kifejezetten említi a súlyos jogsértések között a védett személyek (hadifoglyok) azon jogától való megfosztását, hogy szabályos és pártatlan eljárás alapján ítéljenek felettük (hadifogoly Egyezmény 130. cikk). Az *Eichmann* per idején a genfi konvenció alkalmazhatóságának feltétele – nevezetesen a fegyveres konfliktus – persze nem állt fenn, ugyanakkor az 1948-ban született Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 10. cikke mindenki számára biztosította a bírósági eljáráshoz való jogot. Igaz a Nyilatkozat nem lévén nemzetközi szerződés és mivel nem a nemzetközi szokásjogot foglalta össze 1948-ban, kötelező erővel nem bírt.

¹⁴ 42/1993 (VI. 30.) AB határozat.

¹⁵ „Dieser Prozess, so scheint es, hätte auch ohne Eichmann geführt werden können.” Idézi: GADINGER, CAROLIN: *Der Eichmann-Prozess im Spiegel der bundesdeutschen Presse. Ein Vergleich der Berichterstattung der Frankfurter Allgemeinen Zeitung und der ZEIT*, München, 2008. 8. p.

¹⁶ SEGEV: *Die zwei Gesichter des Eichmann Prozesses*.

Ami a *Die Zeit* tudósítóját vagy *Ben Guriont* az idézett kijelentésekre ösztönözhetette, az nyilván az a felismerés vagy meggyőződés – erre utaltam már korábban –, hogy a „történelmi perek” nem, illetve nem kizárólag arra vannak mint a „köztörvényes bűntettek” miatt folytatott perek. *Mirjan Damaska*, a Yale Law School professzora a nemzetközi bíróságokra vonatkoztatva írja, de megállapításai minden „történelmi perre,” illetve minden, a legsúlyosabb nemzetközi bűntettek elkövetői felett ítélező bíróságra igazak: a nemzeti bíróságok által is megvalósítandó funkciók – így a megtorlás, az általános elrettentés, generális prevenció, az elkövető ártalmatlanná tétele vagy rehabilitációja – mellett a nemzetközi bíróságok célul tűzik, hogy a történelmi eseményekről hiteles beszámolót készítsenek, fórumot adjanak ahhoz, hogy a sok-sok áldozat hangot adjon sérelmeinek. Az ilyen perekben célul tűzik, hogy propagálják az emberi jogok sérthetlenségét, hogy ítéleteikkel hozzájáruljanak a képlekeny és a bíróságok gyakorlata által is alakított nemzetközi jog fejlődéséhez. E gigantikus feladatot azonban csak annak az árán teljesíthetik a bíróságok – véli *Damaska* – hogy egyik cél sem valósul meg tökéletesen, vagy ha a sok cél közül valamelyik tökéletesen teljesül, akkor ez szükségképpen a többi funkció kárára megy.¹⁷

Az *Eichmann* pert ért bírálatok között is szerepelt, hogy a bizonyítási eljárás valójában nem vagy nem kizárólag *Eichmannról* szólt, hanem arra adott módot, hogy bemutassa a holocaustot, annak teljes szörnyűségét. *Arendt* megjegyzi, hogy a tanúk legtöbbször Lengyelországból és Litvániából származott, olyan országokból, „amelyekért nem *Eichmann* volt a felelős, ahol – írja – hatalmi jogosítványai a nullával voltak egyenlők.”¹⁸

Lipstadt közelmúltban megjelent munkájából megtudjuk, hogy az *Eichmann* per előkészítése során is ütköztek az álláspontok arról, hogy mi legyen a per tárgya. *Lipstadt* szerint a bizonyítási anyagot összegyűjtésével megbízott hivatal a sztenderd eljárásnak megfelelően csak azokról az eseményekről, akciókról gyűjtött anyagot, amelyekkel *Eichmann* közvetlenül kapcsolatba volt hozható. A tanúként meghallgatandó személyek közé is csak azokat vették fel, akik személyesen találkoztak *Eichmannal*. Ezzel szemben állt *Rachel Auerbach* a Yad Vashem munkatársának álláspontja, amelyet *Hausner* is magáévá tett. *Auerbach*-ot a bizonyítási anyag összeállításánál az a cél vezérelte, hogy a per teljes képet adjon az európai zsidóság kiirtásáról és annak egyedülálló természetét bemutassa.¹⁹ *Arendt* könyvében több helyütt érzékelteti fenntartásait *Hausner* felfogásával szemben, utalva arra, a büntető perben a vádló feladata az, hogy vádlott terhére rótt cselekményeket bizonyítsa, nem pedig az, hogy egy korszakról képet fessen.²⁰

Ma is érzünk kísértést arra, hogy a jogot és az igazságszolgáltatást a történetírásra, és ezáltal az emlékezet ébren tartására is használjuk. A holocaust tagadását tiltó büntetőjogi rendelkezések ezt a funkciót is szolgálják, de vannak törvények, amelyeket kifejezetten azzal a céllal hoznak, hogy egy-egy történelmi eseményről, korszakról megemlékezzenek és arról

¹⁷ DAMASKA, MIRJAN: *What is the Point of International Criminal Justice?* Chicago-Kent Law Review 2008, 330-335. p.

¹⁸ ARENDT 2001, 250. p.

¹⁹ LIPSTADT, DEBORAH E.: *The Eichmann Trial*, New York, 2011. 52–53. p.

²⁰ ARENDT 2001, 250. p.; 299. p.

ítéletet mondjanak. Az ún. *lois mémorielles*²¹ emlékeztetik a nemzetet és a nemzetek közösségét a múltban elkövetett bűnökre, a rabszolga-kereskedésre, vagy az örmény népirtásra. Arra is érzünk késztetést, hogy a bírósági eljárásokat történelem-írássra használjuk. Kétségtelen, hogy a büntető tárgyalás távolról sem ideális terepe a történelmi tények rögzítésének és értékelésének. *Tzvetan Todorov* a jugoszláviai *ad-hoc* törvényszék egykori főügyészét, *Louise Arbourt* bírálva, aki szerint az igazságszolgáltatás feladata, hogy rögzítse azt, ami történt és az igazság fóruma legyen, erre figyelmeztet: az „igazságnak – írja – legalább két jelentése van.” A ténybeli igazság a kijelentéseink és az azok tárgya közti megfelelést jelenti. A ténybeli igazsághoz a tények gyűjtésével és azáltal jutunk el, hogy választ adunk olyan kérdésekre, mint „ki, mikor, hol, hogyan és mennyit”. De létezik az az igazság, amelyhez „értelmezés útján jutunk, és amely az események valós jelentésére, az emberi történelemben betöltött helyükre és arra vonatkozik, hogy az adott esemény milyen hatással van a jelenkori generációra és milyen hatással lesz a jövő nemzedékére.”²²

Az igazságszolgáltatás a tények megállapítására alkalmas, de az események jelentésének megfejtésére nem. A büntető perben fekete-fehér válaszokat kell adni: „igen/nem, bűnös/ártatlan, miközben a történelmi igazság valahol a kettő között helyezkedik el.”²³ *Todorov* szerint a bíróságokat túlterheljük, mert olyan funkciók teljesítésére kényszerítjük őket, amelyek túlmennek alapvető feladatukon. Azt várjuk el tőlük, hogy ne csak a vádlott büntetőjogi felelősségéről döntsenek, hanem azt is, hogy neveljék a közösséget, mutassák meg, hogy mi a gonosz és mi a jó. Holott ez a politikusok dolga lenne, ők viszont ezt ma már nem teszik meg. Elvárjuk, hogy a bíróságok történelmi igazságokat fogalmazzanak meg a történészek helyett, akiket *Todorov* szerint manapság ez nem érdekel. A történészek nem tárnak fel igazságot vagy értékeket, hanem abban látják feladatukat, hogy egy-egy történelmi személyiség álláspontját képviseljék.²⁴

Kétségtelen, hogy a történetírásnak nem tökéletes eszköze a büntető per. De a bíróságok egyszerűen nem kerülhetik meg, hogy ítéleteikben történelmi eseményekről is szóljanak. A forradalom idején elkövetett bűntettekről ítélező bíróságok nyilván rákényszerültek arra, hogy „hivatalosan” rögzítsék, mi is történt Magyarországon 1956 novemberében. Enélkül nem tudtak volna állást foglalni abban, hogy a genfi konvenciók alkalmazásának feltételei megvoltak-e és ezért az adott szituációban elkövetett bűncselekmények elévülhetetlen bűntetteként elbírálhatók-e még. Az Európai Emberi Jogi Bíróságot is megjárta *Kononov* ügyet²⁵ tárgyaló lett bíróságok pedig pusztán azzal, hogy a második világháború idején a szovjetek, illetve segítők által elkövetett atrocitások miatt jártak el, a világháború új narratíváját is írták.

A mai nemzetközi büntetőjogi megközelítés a nürnbergi perek talán legjelentősebb vívmányából indít, az egyének nemzetközi jogi felelősségéből. Lehet, hogy az állam, a nemzet,

²¹ Franciaországra ld. ERRERA, ROGER: *Old and New Laws on Historical Injustices and Genocide/Memory, History and the Law in Contemporary France* című előadását, amelyet 2007. május 24-én tartott a Stanford Egyetemen. rogererrera.fr/memoire/docs/Histoire_et_memoire_Stanford.pdf.

²² TODOROV, TZVETAN: *The Limitations of Justice*. Journal of International Criminal Justice 2004/9, 712. p.

²³ TODOROV 2004, 721. p.

²⁴ TODOROV 2004, 713. p.

²⁵ *Kononov v. Latvia* 36376/04 (24/07/2008); GC (17/05/2010).

a közösség, a rendszer romlott, kriminális, de a konkrét barbár tetteket nem rendszerek, hanem egyének követik el. Ha ez így van, úgy a perek elsődleges funkciója nyilván nem a történelmi események kutatása, értékelése, rögzítése, hanem annak eldöntése, hogy a vád alá helyezett individuum terhére rótt cselekmény a törvényben pontosan megfogalmazott tényállás alá vonható-e.

De akárhogya is nézzük, a „köztörvényes” bűncselekményekkel összehasonlítva a legsúlyosabb nemzetközi büntettek jellegükben mégiscsak kollektívek. „Bármit is állítanak a nemzetközi jog liberális vonalát képviselő jogászok – írja *George P. Fletcher* – a nemzetek közösségét érintő büntettek közösségi jellegűek.”²⁶ Az agresszió, a háborús büntettek, az emberiség elleni büntettek és a népiirtás „az emberek egyik csoportjának egy másikkal szembeni hadirendbe szervezett, erőszakos ellenségeskedésének következményei. Az egyének cselekednek, de ezzel egyidőben a nemzet vagy a közösség is cselekszik és kifejeződik az egyén cselekvésében. Igaz, egyéneket vonunk felelősségre e büntettekért, de a felelősség formai struktúrája nem rejtheti el a büntettekben megtestesülő kollektív személyiséget.”²⁷

Fletcher álláspontját (és a nemzetközi bűncselekmények kollektív jellegéből levont következtetéseit) érte támadás az irodalomban,²⁸ de a NBB Statútuma arról tanúskodik, hogy helyesen rajzolta meg a nemzetközi bűncselekmények természetét. Az emberiség elleni büntetteket a Statútum szerint olyan külön felsorolt cselekmények (például gyilkosság, kiirtás, szolgaságba vetés, kínzás) alkotják, amelyeket, „a polgári lakosság ellen irányuló széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként, e támadás ismeretében követnek el.”²⁹ A háborús büntettek pedig a NBB hatásköre különösen abban az esetben terjed ki, ha a felsorolt cselekményeket – emberölés, kínzás, túszedés, stb. – terv, politika keretében, illetve részeként követik el, vagy ha a konkrét cselekmény az ilyen jellegű büntettek sorozatába illeszkedik.³⁰ Vagyis azt látjuk, hogy a Nemzetközi Büntető Bíróság nem zárkozhat el teljes mértékben attól, hogy az egyének felrótt konkrét cselekmény megítélésén túlmenően és megállapításokat tegyen arról, hogy a konkrét bűncselekményt milyen politikai, történelmi kontextusban követték el. Kétségtelen, hogy a Statútum idézett rendelkezései joghatósági szabályok: nem általában határozzák meg az emberiség elleni és a háborús büntettek fogalmát, hanem azt rögzítik, hogy e két kategóriába sorolható büntettek közül melyek azok, amelyekkel az NBB foglalkozik. Mivel pedig az NBB elsősorban a legsúlyosabb nemzetközi büntettek kitervelői, az atrocitások irányítói felett hivatott ítélni, indokolt hatáskörét a tervszerűen kivitelezett, széleskörű támadás részét képező büntettek korlátozni. Ettől függetlenül igaz, hogy a gyakorlatban nehezen elképzelhető a magányos népiirtó³¹ és az is két-

²⁶ FLETCHER, GEORGE P.: *Romantics at War. Glory and Guilt in the Age of Terrorism*, Princeton – London, 2002. 45. p.

²⁷ FLETCHER 2002, 70. p.

²⁸ Különösen a háborús büntettek kollektív természetét vitatják a bírálók. Ld. MCMAHAN, JEFF: *Collective Crime and Collective Punishment*. Criminal Justice Ethics 2008/winter-spring, 5–6. p.

²⁹ NBB Statútum 7. cikk

³⁰ NBB Statútum 8. cikk

³¹ A jugoszláviai *ad-hoc* törvényszék a *Jelusic* ügyben azt mondta ki, hogy elvileg nem kizárt, hogy az egyén, aki a csoport kiirtásának célzatával öli meg annak tagjait, népiirtásért feleljen, még akkor is, ha semmilyen közösség, csoport nem erősítette ezt a célzatot. Így elvileg elképzelhető a „magányos népiirtó”. A törvényszék nem követi következetesen ezt az álláspontot, amelyet az irodalomban is hevesen bíráltak. A *Jelusic* ügyben eljáró fellebbviteli

ségtelen, hogy az emberiség elleni bűntetteket és az agressziót kollektív erők működtetik.³²

Szó volt már arról, hogy többen a „történelmi perekétől” azt is elvárják, hogy adjanak fórumot az áldozatok számára narratívájuk előadására. De ezen felül is hangsúlyosabb szerepet kapnak az áldozatok, a sértettek az ilyen perekben, mint egy átlag büntetőeljárásban. A holocaust áldozatait felkarolók szemében a nürnbergi perek egyik legsúlyosabb hiányossága volt, hogy azok főképp a háborús bűntettekre koncentráltak és semmifajta szerep sem jutott az áldozatoknak. Azáltal, hogy nem foglalkoztak azzal, hogy mit tettek a náci az emberiség eszméjével, az emberi társadalom ellen, a nürnbergi perek maguk is részesei lettek annak az összeesküvésnek, amely elhallgattatta és így elzárta az áldozatokat attól, hogy az őket ért traumán enyhítsenek.³³ Az *Eichmann* per megtörte a hallgatást: az áldozatok beszámolóit tudtul adták a világnak, hogy miképp tiport el minden emberi értéket a náci rezsim.

A múlt század 70-es éveinek végétől indult viktimológiai mozgalom hatására a nemzeti törvényhozások, bár nem adták vissza számukra korábbi központi szerepüket, de mégiscsak bővítették a sértettek jogait a büntetőeljárásban. 1985-ben az ENSZ Közgyűlése rögzítette azokat az elveket, amelyek a bűncselekmények és a hatalommal visszaélés áldozatainak hivatottak igazságot szolgáltatni.³⁴ Az áldozatokról való gondoskodás, a sértetti jogok biztosítása a NBB Statútumában is kimutatható. Sőt, egyesek szerint a Statútum legnagyobb érdeme, hogy olyan széles körben garantálja a sértettek közreműködését az eljárásban, ami példa nélküli.³⁵ *Fletcher* úgy véli, a Statútum az első olyan jelentős nemzetközi dokumentum, amely a sértettek érdekeit állítja az igazságszolgáltatás középpontjába. Az igazságosság és a *fairness* közti viszonyban a Statútum az igazságosságot tekinti előbbre valónak.³⁶ A büntető ügyekben az igazságosságot az áldozatok érdekeihez kapcsoljuk, a *fairness* elvét pedig a vádlottak jogaként fogalmazzuk meg.³⁷ A Statútum garantálja, hogy az áldozatok érdekeire az eljárásban figyelemmel lesznek, még akkor is, ha ezek nem feltétlenül esnek egybe a bűnüldözés érdekeivel.³⁸ A sértettek eljárási jogai mellett a Statútum gondoskodik az áldozatok védelméről,³⁹ de a *Victim and Witness Unit* feladata arra is kiterjed, hogy segítsen az áldozatoknak a retraumatizáció megelőzésében. Ezek a rendelkezések gyakorlati jelentősége vitathatatlan. De az áldozati jogok diadalát ennél is szemléletesebben jelzi a preambulum. Eszerint a NBB felállításának, a Statútumnak a célja véget vetni annak, hogy a legsúlyosabb

bíróság is arra jutott, hogy a népirtásra irányuló terv hiányában aligha követhető el a népirtás, noha az ilyen terv léte nem formális eleme a bűncselekménynek. Ld. CRYER, ROBERT et al.: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge, 2007. 168–169. p.

³² MCMAHAN 2008, 5. p.

³³ DANIELI, YAEL: *Reappraising the Nuremberg Trials and their Legacy: The Role of Victims in International Law*. *Cardozo Law Review* 2006/2, 1642–1645. p.

³⁴ *UN Declaration of Basic Principles for Victims of Crime and Abuse of Power*. G.A. Res. 40/34 (1985. november 29.).

³⁵ A forrásokra ld. OLASOLO, HÉCTOR – KISS, ALEJANDRO: *The role of victims in criminal proceedings before the International Criminal Court*. *International Review of Penal Law* 2010/autumn, 125. p.

³⁶ FLETCHER, GEORGE P.: *Justice and Fairness in the Protection of Crime Victims*. *Lewis & Clark Law Review* 2005/autumn, 554. p.

³⁷ FLETCHER 2005, 548. p.

³⁸ OLASOLO – KISS 2010, 126. p.

³⁹ Ld. különösen a 68. cikket.

nemzetközi bűncselekmények elkövetői elkerülhessék a büntetést, vagyis a preambulum azt mondja ki, hogy az áldozatok elégtételre jogosultak.⁴⁰

3. Nemzetközi bíróságok

Mindeddig a „történelmi perek” álltak vizsgálódásom középpontjában függetlenül attól, hogy az eljárást milyen bíróság folytatja le. A „történelmi perekben” a nemzetközi jog által (is) tilalmazott bűntettek felett ítéleznek. Ezért ésszerűnek tűnik, hogy az ilyen ügyekben elsődlegesen nemzetközi bíróságok járjanak el. Az *Eichmann* pert kommentáló szerzők közül többen gondolták úgy, hogy az *Eichmann* terhére rótt bűntettek az egész emberiség ellen irányultak, ezért egy, az emberiséget, a világközösséget képviselő nemzetközi bíróság lett volna hivatott tetteinek megítélésére. Ezen a véleményen volt *Arendt*, és ezt nyilatkozta egy 1962-ben készített interjúban *Karl Jaspers*, a németek felelősségét elemző 1947-ben megjelent *Die Schuldfrage* szerzője. *Jaspers* azt javasolta, hogy az izraeli bíróság folytassa le az eljárást, majd a tények megállapítását követően jelentse be, hogy nincs felhatalmazása a büntetés kiszabására és tegye át az ügyet egy olyan bírósághoz, amely az emberiség nevében jár el.⁴¹ De mind *Arendt*, mind *Jaspers* tudta, hogy egy nemzetközi bíróság felállítása 1961-ben politikai okoknál fogva nem volt realitás.⁴² Igaz az 50-es években megindult az ENSZ keretében a munka egy nemzetközi büntető bíróság létrehozására, de ez a hidegháborús légkörben leállt és csak a Szovjetunió, illetve a szovjet blokk szétesését követően került újra napirendre. A munkálatok a jugoszláviai és ruandai *ad-hoc* törvényszékek felállítását követően felgyorsultak és végül 1998-ban a Statútum elfogadását eredményezték.

Az eddig leírtakból úgy tűnhet, mintha egyetértés alakult volna ki a nemzetközi bíróságok létjogosultságát illetően. Ez azonban távolról sincs így. A szkeptikusok egyik csoportja a múlt század 60-as, 70-es éveiben divatos büntetőjog- és büntetésellenes, abolicionista irányzatának érveit hozza fel. Eszerint az erőszak és a hatalom szükségképpen elemei a büntetésnek és ez újabb erőszakot szül, ahelyett, hogy megbékélést eredményezne. A büntetésnek nincs egyéni és általános elrettentő hatása, a büntetés nem igazolható hasznossági alapon, nincsen hozama. Mindez igaz a nemzeti büntetőjogokra és büntetőeljárásokra, de még élesebben megmutatkozik a nemzetközi büntető igazságszolgáltatásban.⁴³

A bírások másik csoportja nem vitatja a büntetőjog és azoknak a céloknak a létjogosultságát, amelyek teljesítését a nemzetközi bíróságoktól számon kérjük. Elismerik, hogy a nemzetközi bűntettek miatt folytatott perekben hozott ítéleteknek lehet elrettentő és megelő-

⁴⁰ FLETCHER 2005, 555. p.

⁴¹ JASPERS, KARL: *Who should have tried Eichmann?* Újra nyomtatva In: *Journal of International Criminal Justice* 2006/9, 854–855. p.

⁴² *Jaspers* nem kis öniróniával megjegyzi, hogy filozófusként, akit az emberek nem vesznek komolyan, megengedheti magának, hogy irreális dolgokat fogalmazzon meg. JASPERS 2006, 854. p.

⁴³ Erre az irányzatra ld. GUSTAFSON, CARRY: *International Criminal Courts: Some Dissident Views on the Continuation of War by Penal Means*. *Houston Journal of International Law* 1998/autumn, 51–84. p.

ző hatása. Elismerik azt is, hogy az ilyen perek demonstrálhatják az emberi jogok sérthetlenségét, azaz nevelő funkciót teljesíthetnek, és azt is, hogy hozzájárulhatnak a politikai átmenet sikeréhez. Ugyanakkor úgy vélik, hogy ezek a funkciók a helyi bíróságok kizárásával nehezen valósíthatók meg. Ezzel is magyarázható az ún. hibrid vagy nemzetköziesített törvényszékek felállítása, mint amilyen a már említett kelet-timori vagy kosovói bíróságok.⁴⁴ És ugyancsak szoltam arról, hogy a Statútum szerint alapvetően a nemzeti igazságszolgáltatási rendszerek feladata a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények üldözése. A NBB joghatósága kiegészítő jellegű, az állandó nemzetközi büntetőbíróság csak akkor lép be, ha az érintett állam nem hajlandó vagy nem képes e feladatot teljesíteni.

4. Univerzális joghatóság

Az *Eichmann* perben eljáró bíróságok hivatkoztak az univerzalitás elvére. Eszerint a legsúlyosabb bűntettek esetén bármely állam jogosult eljárni, ezért nincs jelentősége annak, hogy *Eichmann* a rémtetteit Izrael állam megalapítása előtt követte el. A nemzetközi szokásjog alapján – érvelt az izraeli legfelső bíróság – a nemzetközi közösséget támadó bűncselekmények, azon bűnök esetében, amelyek a közösség minden tagjának értékeit támadják, az univerzális joghatósági elv alapján lehet eljárni.⁴⁵

Az univerzalitás elve eredetileg a kalózkodás büntethetősége érdekében született, hiszen a nyílt tengeren elkövetett kalózkodással szemben a hagyományos területi elv alkalmazásával egyetlen állam sem tudott volna fellépni. Bármely állam felhatalmazást kapott arra, hogy a kalózkodókat feltartóztassa és eljárjon velük szemben, függetlenül az elkövetés helyétől és az elkövetők állampolgárságától.⁴⁶

Az univerzális joghatóság mögött az a gondolat húzódik, hogy vannak bűntettek, amelyek a nemzetek közösségét sértik, következésképpen bármely államnak joga van ítélkezni ezek felett. Ma számos ország joga ismeri az elvet, a magyar büntető törvénykönyv is felhatalmazást ad a magyar hatóságoknak, hogy az emberiség elleni bűntett miatt eljárjanak, függetlenül, hogy azt milyen állampolgárságú személy, melyik állam területén követte el.⁴⁷

Az utóbbi időben ugyanakkor néhány ország, így Spanyolország vagy az Egyesült Királyság módosította a korábbi igen liberális szabályozását és szűkítette az univerzális joghatóság alkalmazási körét, sőt Belgium fel is számolta azt. Az 1993. évi szabályozás módot adott az áldozatoknak, hogy belgiumi bíróságok előtt kikényszerítsék a súlyos atrocitásokat elkövetők felelősségre vonását. 2003-tól kezdve azonban csak szövetségi főügyész kezde-

⁴⁴ A hibrid törvényszékek előnyeire ld. DICKINSON, LAURA A.: *The Promise of Hybrid Courts*. American Journal of International Law 2003/4, 295–310. p.

⁴⁵ Idézi: CASSESE, ANTONIO: *Is the Bell Tolling for Universality? A Plea for a Sensible Notion of Universal Jurisdiction*. Journal of International Criminal Justice 2003/12, 591. p.

⁴⁶ SHAW, MALCOLM N.: *Nemzetközi jog*, Budapest, 2001. 412. p.

⁴⁷ 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről, 4.§ (1) c).

ményezésére indulhatott eljárás az olyan ügyekben, amelyeknek nem volt belgiumi vonatkozása, majd később ugyanabban az évben az univerzalitás elvét kiiktatták a belga jogból.⁴⁸

Az is említésre érdemes, hogy a NBB statútuma is „visszafogott” és a hagyományos joghatósági elvek elsőbbségét fogadja el. Bár a római diplomáciai konferencia elé terjesztett német javaslat az univerzalitás elvéhez közelítően széles körben állapította volna meg a NBB joghatóságát,⁴⁹ az elfogadott szöveg szerint a Bíróság csak akkor járhat el, ha vagy az állam, amelynek területén a bűntettet elkövették vagy az, amelynek az állampolgára az elkövető, a Bíróságot életre hívó szerződésnek részese.⁵⁰

5. Pozitív jog versus természetjog

Vajon a „történelmi perekben” ragaszkodnunk kell-e a pozitívjogi megközelítéshez vagy az ilyen perekben a természetjog diktálta elvek követendők-e? A pozitív jog és a természetjog ütközése a nürnbergi perekben is megjelent. A pozitív jogi megközelítést elfogadva a vádlottak sikerrel védekezhetnek azzal, hogy amit tettek, az elkövetéskor hatályban volt jog szerint nem volt tilalmazott. A bíróságok ezt kénytelenek elfogadni és nem alapíthatják a bűnösséget arra, hogy a vádlottak tettei az emberi együttélés legelemibb erkölcsi normáit sértették. A törvényhozó sem hozhat olyan jogszabályt, amely utólag kriminalizálná a vádlottak rémtetteit, a *nullum crimen sine lege* elvének feltétlenül érvényesülnie kell.

A természetjogi megközelítés alapján az amorális tételes jogot a természetjog felülírja. A vádlott nem védekezhet azzal, hogy cselekménye az akkor hatályos jog alapján megengedett volt. Az ilyen jog – ahogy *Radbruch* fogalmaz törvényi jogtalanság, *gesetzliches Unrecht* – és a bíróságok kötelesek azt ignorálni és helyette a törvényen felüli jogot alkalmazni.⁵¹ A vádlott felelősségének alapja lehet az erkölcsi rend, amely az elkövetést követően hozott visszaható hatállyal alkalmazott jogban ölt testet. A természetjogi megközelítés szerint ugyanis a *nullum crimen sine lege* elve felülírható.

Az, hogy a természetjogi vagy a tételes jogi megközelítést fogadjuk el, attól függ, hogy milyen választ adunk arra a kérdésre, hogy a nem jogállami rezsimekben elkövetett bűnök kezelhetők/kezelendők-e jogállami eszközökkel. A nürnbergi pereket értékelő szerzők többsége úgy véli, hogy a náci főbűnösök terhére rótt emberiség elleni bűntettek és a béke elleni bűntett nemzetközi jogi alapja nem létezett az elkövetéskor. A vádlottak bűnösségét az 1945-ös londoni Statútumban írtak visszaható hatályú alkalmazásával állapították meg.⁵²

⁴⁸ CASSESE 2003, 590. p.

⁴⁹ WERLE, GERHARD: *Principles of International Criminal Law*, The Hague, 2005. 59. p.

⁵⁰ Ez a korlátozás nem vonatkozik arra az esetre, amikor a Biztonsági Tanács utal valamely ügyet az NBB elé.

⁵¹ RADBRUCH, GUSTAV: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. In: RADBRUCH: *Rechtsphilosophie*, Stuttgart, 1973. 339–350. p.

⁵² *Arendt* szerint az emberiség elleni bűntettek kategóriája egyértelműen nem létezett korábban. Vitatható az is, hogy a háborút tiltó *Briand-Kellog* paktum tekinthető-e olyan nemzetközi jogi normának, amely a béke elleni bűntettek miatti felelősségre vonást megalapozhatta. ARENDT 2001, 281. p.

A nürnbergi perek idején, majd közvetlenül azt követően nem váltott ki ellenérzést, hogy a pozitív jogi megközelítést elvetették, a *nullum crimen* elvét félre tették. Ez aligha meglepő, hiszen éppen „a jogpozitivizmus számlájára írták, hogy a Harmadik Birodalomban elkövetett bűntetteket jogszerűként tüntethették fel”⁵³ – erre még röviden vissza fogok térni. Nürnbergben erkölcsi ítélet született – írja *Rosenbaum* – és ez csak úgy volt lehetséges, hogy félretették az amerikai alkotmányos elveket. Helyesen tették a nürnbergi ítélezők, amikor úgy döntöttek: küldetésük teljesítésében nem fogja őket gátolni a visszaható hatály tilalma, az egyesülési szabadság vagy az az alapvető büntetőjogi elv, hogy a magatartás és annak eredménye közti okozati összefüggést bizonyítani kell. Azért tették helyesen, mert a népirtás méreteiben oly mértékben különbözik a „normál” bűntettektől, hogy nem bírálható el olyan eljárásban, amelyben mereven ragaszkodnak az alkotmányos elvekhez.⁵⁴

Az 1950-ben született Európai Emberi Jogi Egyezmény is legitímálta a természetjogi megközelítést, a visszaható hatály tilalmának feloldását. A Nürnbergben született ítéletekkel szembeni fenntartások elosztatásának céljával⁵⁵ kimondta: a *nullum crimen* elve nem zárja ki valamely személy bíróság elé állítását és megbüntetését olyan cselekmény vagy mulasztás miatt, amely elkövetése idején a civilizált nemzetek által elismert általános elvek szerint bűncselekmény volt.⁵⁶

*Eichmann*t is retroaktív törvény alapján ítélték el – ez volt a perrel szemben felhozott egyik ellenérv. De ahogy *Arendt* írja, a jeruzsálemi bíróság e kifogást sommás érveléssel utasította el. Dolgát könnyítette, hogy hivatkozhatott a nürnbergi perekre, illetve a londoni Statútumra mint precedensre. És azzal érvelt, hogy a *nullum crimen* elve csak akkor nyerhet alkalmazást, ha a törvényhozó választási helyzetben van, ez viszont feltételezi, hogy el tudja képzelni azt a tettet, aminek kriminalizálásáról kell döntenie. Ez az elv – írja *Arendt* – „értelmesen csak az olyan tettek esetében alkalmazható, amelyek a törvényhozók előtt ismeretek; ha hirtelen egy addig ismeretlen bűncselekményt követnek el, mint amilyen a népirtás, akkor éppen az igazságosság követeli meg az új törvénynek megfelelő ítéletet.”⁵⁷

A mai helyzetet tekintve egyértelmű, hogy a pozitív jogi megközelítés dominál. A nemzetek közösségét sértő bűntettek elkövetőinek felelősségre vonásához nem kell már a természetjogot felhívni, mert a nemzetközi jog kellően kodifikált. A NBB Statútuma is kimerítően felsorolja a joghatósága alá eső bűntetteket, a Résztes Államok által elfogadott dokumentum

⁵³ SCHLINK, BERNHARD: *Kollektivschuld?* In: SCHLINK: *Vergangenheitsschuld*, Zürich, 2007. 16. p.

⁵⁴ ROSENBAUM 2006, 1735. p. Megjegyzem, az amerikai irodalomban van olyan nézet, hogy a nürnbergi perekben a pozitív jog diadalmaskodott. *Ellis Washington* meglehetősen zavaros anti-liberális, anti-globalista írásában azt állítja, hogy a „nürnbergi perekben a pozitív jog kolosszális győzelmet aratott a zsidó-keresztény alapokon nyugvó amerikai természetjogi hagyomány felett, jelentősen hozzájárult a *common law*, illetve a joguralom halálához, amelynek természetjogi elvei a Magna Chartára nyúlnak vissza.” Ld. WASHINGTON, ELLIS: *The Nuremberg Trials: The Death of the Rule of Law (in International Law)*. Loyola Law Review 2003/autumn, 478. p.

⁵⁵ OVEY, CLARE – WHITE, ROBIN: *The European Convention on Human Rights*. Oxford, 2002. 193. p.

⁵⁶ 7. cikk (2): Az Egyezmény e rendelkezését hívta fel az Emberi jogi Bizottság az olyan törvények alapján történő elítélések kapcsán, amelyeket a németek által megszállt országokban (Belgium, Dánia) hoztak a kollaborálók megbüntetésére. Helytállóak *Ovey* és *White* fenntartásai azt illetően, hogy a *de facto* kormánnyal való kollaborálás minden formája bűncselekmény a civilizált nemzetek által elismert általános elvek szerint. OVEY – WHITE 2002, 194. p.

⁵⁷ ARENDT 2001, 280–281. p.

pedig az egyes bűncselekmények elemeit részletezi segítve a Bíróságot a népirtásra, az emberiség elleni és a háborús bűntettekre vonatkozó rendelkezések értelmezésében és alkalmazásában.⁵⁸

A politikai rendszerváltást követő igazságtételi perekben eljáró nemzeti bíróságok is az elkövetéskor létezett jogra alapították az elkövetők felelősségét. Nálunk az 1956 novemberében elkövetett bűntettek miatti elítélések alapjául az 1949. évi genfi konvenciókban foglalt rendelkezések szolgáltak, amelyek az elkövetéskor hatályban voltak. Németországban, az egykori NDK Nemzeti Védelmi Tanácsának tagjait is alapvetően az elkövetéskor hatályban volt jogszabályok alapján vonták felelősségre,⁵⁹ azért, mert ők adták ki azt az utasítást, amelynek alapján a határőrök legyilkolták azokat a személyeket, akik Nyugat-Németországba próbáltak szökni. Ugyanakkor a büntethetőséget kizáró okok megítélése tekintetében a bíróságok ítéleteiben megjelenik a természetjogi megközelítés. A vádlottak hiába hivatkoztak az NDK határvédelmi törvényére, amely engedélyezte a lőfegyverhasználatot. Az eljáró bíróságok szerint ugyanis a felhívott rendelkezés gyakorlati alkalmazása „nyilvánvalóan és elviselhetetlen mértékben sértette az igazságosság követelményét és a nemzetközi jog által oltalmazott emberi jogokat.”⁶⁰ A német alkotmánybíróság aztán elmagyarázta, hogy jogállami elveket csak a jogállamban történtek megítélésekor kell kivétel nélkül követni. A büntethetőséget kizáró okok esetében –szögezte le a szövetségi alkotmánybíróság – a *nullum crimen* elve csak akkor kíván feltétlen tiszteletet, ha a jogszabályt a demokratikus jogállamnak a többi hatalmi ágától független törvényhozója hozta.

Ennek ellenére azt látjuk, a természetjogi megközelítés visszaszorulóban van. Elsősorban azért, mert nem nagyon van rá szükség, figyelemmel az egyre bővülő nemzetközi joganyagra. De talán azért is, mert készek vagyunk a jogpozitivizmus újraértékelésére. A diktatúrákat követő természetjogi reneszánsz alaptétele ugyanis elhibázott – írja *Schlink*. A császárság és a weimari köztársaság idején hirdetett jogpozitivizmus nem olyan ideológia volt, amely a parancsok követésére és végrehajtására hívott fel. Ellenkezőleg, „a jog feldolgozásának és alkalmazásának olyan, a formalizmus, liberalizmus és racionalitás által jellemzett módszere volt, amellyel a kaotikus és irracionális nemzeti szocialista jogtól némileg el lehetett zárkózni. (...) A náciizmus számára a jogpozitivizmus egyet jelentett a liberalizmussal és egy csapásra gyűrte le mindkettőt. (...) A természetjogi reneszánsz pozitívizmus ellenessége nem az 1945-ös összeomlás vívmánya volt, hanem az 1933-as összeomlás öröksége.”⁶¹ A természetjog újrafelfedezése azzal, hogy azt sugallta: minden előről kezdődik, arra szolgált, hogy a múltat le lehessen tagadni, így a múltban történt bűnökért el lehessen hártani a felelősséget is.⁶²

⁵⁸ Elements of Crimes ICC-ASP/1/3(part II-B). www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf.

⁵⁹ Az újraegyesítésről szóló törvény szerint az NDK joga volt alkalmazandó, de ha enyhébb elbírálást eredményezett, akkor az NSZK joga.

⁶⁰ A berlini regionális bíróság és a szövetségi legfelső bíróság ítéleteinek összefoglalását ld. a német alkotmánybíróság döntésében (Beschluss des Zweiten Senats vom 24. Oktober 1996, BVerfGE 95, 96).

⁶¹ SCHLINK 2007, 17. p.

⁶² SCHLINK 2007, 18. p.

KÁROLY BÁRD

HISTORICAL JURISDICTION – FIFTY YEARS
AFTER THE TRIAL OF EICHMANN

(Summary)

On the 50th anniversary of the Eichmann trial the author gives an analysis of the legal and human rights issues raised by the Jerusalem trial in the light of the development that has taken place in international criminal law and international human rights law over the last half decade. In addition to the particularities of international crimes and the question whether national or international courts should exercise jurisdiction over such crimes the paper elaborates on whether fair trial standards that apply in „ordinary cases” could be observed in historical trials as well. In order to answer these questions the author identifies the functions of historical trials and points to the tensions created by the multiplicity of objectives historical trials are expected to fulfill.